

Anssi Halmesvirta

Sándor Márai ja Suomen talvisota

Unkarilainen kirjailija ja toimittaja Sándor Márai (1900–1989) kirjoitti kuusi Suomen talvisotaa koskevaa artikkelia *Pesti Hírlap*-nimisen liberaali-nationalistisen sanomalehden sunnuntaipalstalle. Hän toimi lehden avustajana vuodesta 1936 vuoteen 1943, kunnes emigroitui vuonna 1948 nähtyään, ettei Unkarista tulisi demokratiaa, vaan se joutuisi Neuvostoliitosta kauko-ohjailtujen kommunistien masinoiman sovjetisoinnin valtaan. Márain sota-ajan tunteja voi lukea hänen päiväkirjoistaan, ja unkaria taitamaton voi kuunnella hänen stoalaista maailmankatsomusta edustavaa ääntään muun muassa professori Tuomo Lahdelman suomeksi nimellä *Kynttilät palavat loppuun* (2001) kääntämästä sota-ajan *A gyvertuak csonkig egnek* (1942) -romaanista. Márain filosofisempia mietteitä, kuten Suomen myöhäissyksyn 1939 tilanteeseen sopivaa ”Isänmaa on kohtalo, myös henkilökohdaisessa mielessä” on luettavissa Lahdelman kääntämästä valikoimasta *Mietteiden kirja*

Aatehistorian dosentti Anssi Halmesvirta työskentelee yliopistotutkijana Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella. Sähköposti: anssi.halmesvirta@juu.fi.

(2003). Molemmat käännökset on varustettu Máraita koskevilla esseillä, joten tyydyn tässä analysoimaan vain, mitä sanottavaa hänellä oli suomalaisten ’kovasta kokeesta’. Mainittakoon vielä, että *Pesti Hírlap* -lehteen kirjoitti Suomen kohtalon hetkiä seuraavia pääkirjoituksia myös toinen tunnettu kirjailija, Ferenc Herczeg. Niistä lehden lukijat saattoivat seurata talvisodan kulua eikä sitä tarvinne teillekään tässä erikseen selostaa.

Márain Suomi -tekstit ovat staattisina tilante- tai henkilökuvina hänen lyhytproosansa kirjallisia perusyksiköjä¹, ominaisia myös hänen lehtimiestyylilleen. Ensimmäiselle, joulukuun ensimmäisenä päivänä ilmestyneelle, Suomen kriittisestä tilanteesta kertoneelle artikkelilleen Márai antoi nimeksi *Finnország* (Suomi) ikään kuin unkarilaiset lukijat eivät olisi aiemmin Suomesta paljonkaan tiedäneet. Ennustaen ”heimoveljien” – Márain oma termi – häviötä 20 päivässä, hän kysyi, miksi heidän maahansa hyökättiin eikä löytänyt muuta vastausta kuin sen paradoksin, että he olivat halunneet elää siellä rauhassa.² Suomi-kolumnia seurasi pian 3. joulukuuta pidempi sunnuntaikolumni *Könnycsepp nélkül* (Il-

1. Tuomo Lahdelma, Sándor Márai – tunnustuksellinen kirjailija. Teoksessa Sándor Márai, *Kynttilät palavat loppuun*. Suomennos Tuomo Lahdelma. Atena 2001, 183

2. Ks. tark. Anssi Halmesvirta, *Rakkaat heimoveljet. Unkari ja Suomi 1920–1945*. Historietti 2010, 118–132; Talvisota Unkarissa. Teoksessa Antero Holmila (toim.) *Talvisota muiden silmin. Maailman lehdistö ja Suomen taistelu*. Atena 2009, 163–184.

man kyyneliä) ja vielä vuoden 1939 puolella jouluuinaattona ilmestynyt *Csöngetés elött* (Ennen kuin ovikello soi). Suomeen viittasi myös Márain vuoden 1939 tilinteon kiihkoton huomautus siitä, miten pohjoisen ”vapausoturit” yllättävän sitkeästi taistelivat paitsi isänmaansa säilymisen myös eurooppalaisen sivistyksen puolesta.³ Mannerheimin tuntematonta sotasankariluonnetta kuvannut artikkeli *Egy ember ködben* (Ihminen sumussa) tammikuun 6:lta, Viipurin asemaa lännen pohjoisena lukkona esitelty *A néma város* (Mykkä kaupunki) 5. maaliskuulta, Suomen ”kunniaakkaan tappion” Euroopan yleiseen jännitystilaan liittänyt *Zajlik* (Jäät sulavat) 14. maaliskuulta sekä viimeinen maaliskuun 17. julkaisu kolumni *A tréning* (Valmennus) näyttivät suomalaiset unkarilaisille esimerkillisen itsenäisinä ja sodan jäljiltä yhä elinvoimaisina vuoden 1940 alkupuolen tilanteessa, jossa Unkari oli jo Saksan vaikutuspiirissä ja Neuvostoliiton länsiraja siirtynyt sitä lähemmäksi, Karpaattien toiselle puolelle.

Suomen moraalinen voitto!?

Tarkemman erittelyn ja tulkinnan kohteiksi olen tähän katsaukseen valinnut neljä Márain kolumnia, joiden viestejä täydennetään Márain lyhyempien juttujen Suomea koskevilla huomautuksilla. Jo *Ilman kyyneliä* -kirjoituksen otsikko ilmoitti lukijoille, ettei Suomessa itketty, vaikka Helsinkiä raskaasti pommitettiin; suomalaiset kun olivat tunnetusti kylmäveristä ja itsekurinsa säilyttävää kansaa. Kuunnellaanpa Márain omia sanoja:

Kaupunki [Helsinki] säilyi näinä kauhun hetkinä rauhallisena ja kurinalaisena. Ihmiset kiirehtivät ilmapuolustuspesäkkeisiin; kukaan ei surkutellut, kukaan ei menettänyt mielenmalttaansa. Kyyneliä ei putoillut, heidän sielunsa vain paloivat. Tämä oli mykkää, voimatonta sankaruutta.

Se oli suomalaisen sankaruuden alkuhetki – juuri noin rohkeat kansat ottivat ”kohtalonsa” vas-

taan. Katsoen Suomeen keskieurooppalaisesta näkökulmasta, Márai vertasi sitä harvinaisella tavalla Belgiaan ja Hollantiin; ne kaikki olivat historiassaan oppineet, ettei omien voimien lisäksi voinut nojata ulkopuolisiin auttajiin edes silloin, kun taistelu näytti toivottomalta. Hän ei uskonut Suomen puolustuksen pitävyyteen saati voitonmahdollisuuksiin, kuten ei moni suomalainenkaan vielä joulukuun alussa. Sen sijaan Márai luotti klassiseen tapaan *kansakunnan* (*némzet*) ”ylösnousemukseen” (*feltámadás*), vaikka *kansa* (*nép*) tuhoutuisi – unkarilaisten käyttämä, katastrofaalisen Trianonin rauhan (1920) jälkeisen uudelleen syntymisen raamatullinen tunnusana – sillä vain sellaiset kansakunnat katosivat historiasta, jotka taipuivat vapaaehtoisesti orjuuteen. Márai tunsii, että koko Euroopan oli vallannut tunteettomuus, synkkyys ja vakavuus; nyt ei lähdetty soitellen ja husaarinelkein sotaan, kuten ensimmäisen maailmansodan aattona. Oltiin niin kuin Márai asian ilmaisi, ”aikuisia”, oli opittu jotain: sota on kovaa peliä, missä eivät itkut, eivät anteeksipyyntelyt, eivätkä tinkimisyrietykset auta. Ei taisteltu enää aristokraattisesti kunniaa, vaan ”alastomasta elämästä”. Asiantuntijain ennustukset olivat käymässä toteen: taas joutuivat vanhat viholliset vastakkain, taas vedettiin ”voimalinjoja” valtioiden välille. Oliko se eurooppalaista ”aikuisuutta”, ”sivistystä”, sen saivat suomalaiset nyt kokea – ei sittenkään, oli pikemminkin kyse eurooppalaisesta ”kokonaisuudesta”, ei pienten kansojen pikkuasioista. Se oli osoitus ihmisyyden haaksirikosta, eikä Márai saanut Suomea mielestään pitkään aikaan.

Jouluuinaattona kuvaavassa *Ennen kuin ovikello soi* -kolumnissa Suomen tilanteen ankeus (”hiljaisuus, sokeat, kylmät huoneet”) tulee järkyttävimmillään esiin. Ovella ei soita kelloa joulupukki, vaan taivaalta putoilee pommeja. Voi olla, että joulukuusten sijasta sodan leiritulet valaise-

3. Márai Sándor, *Egy év története. Pesti Hírlap* 31.12.1939.

vat suomalaisten joulua. Äidit eivät voi antaa lapsille lahjoja, koska heillä ei ole riittävästi rahaa, ja jatkuvasti pitää olla valmiina pakenemaan kellarisuojaan, jotka eivät muistuta Bethlehemin luolaa, missä Márai oli vierailut. Suomessa ei laulettu ”Stille Nacht, Heilige Nacht”, vaan ”Jumala ompe linnamme” (*Erős várunk, nekünk az Isten*). Saman ”pelottavan hiljaisen” tunnelman Márai aisti koko Euroopasta, ja hän epäili, oliko eurooppalainen ihminen sittenkään historiasta yhtään viisastunut. Samalla sivulla, jolla Márai kolumnissaan pani toivonsa Bethlehemin ihmeeseen ja odotti sieltä nousevan ”vastuuntunnon” voittavan, Unkarin johtaviin poliitikoihin kuulunut ex-pääministeri István Bethlen julisti sodan tuovan tilaisuuden oikaista Trianonin vääryys varsinkin, kun ystävinä olivat nyt sekä Saksa että Italia. Juuri hänenlaisiaan Márai piti sittemmin vuonna 1945 vastuussa Unkarin katastrofista⁴.

Kenestäpä muustakaan kuin Mannerheimistä Márai olisi voinut tehdä suomalaisten sitkeän taistelun symbolihahmon? Aluksi Márai vertasi häntä Turgenevin romaaneista tuttuun ”yksinäiseen” tai peräti klassiseen sankarityyppiin: siinä oli sotapäällikkö, jonka nimen kautta voitiin ympäri maailmaa yhdessä tuntea eri tiedotusvälineiden välityksellä ankarat ihmiskohtalot, mutta jonka yksityishenkilöstä maailma ei tiennyt mitään, vaikka tahtomattaan oli alkanut sitä kunnioittaa. Tämä ”Mannerheim” toi Unkarissakin välittömästi mieleen Mannerheim-linjan, jolle Mannerheimin nerouden ansiosta yhden maailman voimakkaimmista armeijoista täytyi pysähtyä. Mutta Mannerheim itse pysyi elämäkertureilta piilossa:

[...] tuo ihminen on näkymätön. Hänet peittää sumu ja kietoo hämärä, kuten pohjoiset saagat sankarinsa.

Siitä huolimatta Márai luetteli Mannerheimin keskeiset elämänvaiheet, sotilasuran kehityksen sekä erityisesti kansalaissodan, venäläisten karkottamisen ja ’punaisten’ lyömisen, ja viimeksi

talvisodan puolustuksen johtoon kutsumisen, päätyen lähes lakoniseen toteamukseen: ”*Mannerheim Emil Gusztáv Károly most hetvenhárom éves*” (Carl Gustaf Emil Mannerheim on nyt 73-vuotias). Unkarilaisia varmasti kiinnosti lukea, että Mannerheim ratsasti joka aamu valkealla hevosella päämajan lähipuistossa eikä haastatteluissa mielellään puhunut itsestään tai muistoistaan, vaan avautui vähän enemmän vasta, kun tuli puhe metsästyksestä, hevosista, koirista, kaikesta sellaisesta, mikä saattoi tuoda lukijan mieleen valtionhoitaja Miklós Horthyn ja hänen valkean hevosensa. Mannerheimin tiedettiin myös vieroksuvan kaupunkien hälinää ja vetäytyvän julkisuudesta elämään maalaisaatelisen elämää, mitä Márain monet romaanihahmotkin olisivat mieluummin eläneet. Tuomo Lahdelma onkin esittänyt epäilyksen, että *Kynttilät palavat loppuun* -romaanin Henrikin esikuvana olisi ollut juuri Mannerheim. Näin porvariston ääni, Márai saattoi lisätä Mannerheimin sankaruuteen vanhentuvan *gentlemanin* ominaisuuksia:

Todellista sankaria luonnehtivat paitsi uhkarohkeus ja laskelmointi, paitsi voimakkuus ja harkinta, myös tietty tahdikkaus. Hänen neroutensa (*langész*) ei aavista ainoastaan, milloin tulee toiminnan hetki, vaan myös sen, milloin pitää astua syrjään.

Sellaiset epämodernit aristokraattisankarit kutsuttiin julkisiin tehtäviin vasta, kun kriittisillä hetkillä tarvittiin *primus inter pares*, ja silloinkin he ottivat tehtävänsä vastaan jotenkin vastahakoisesti, ainakin poliittisia intrigejä vältellen ja tietäen, miten helposti tippuivat ”niin kunnian laakerit kuin sipuliseppeleetkin”. Mannerheim, jos kohta hän jossain määrin muistutti Máraille tutkimusmatkailijana ja strategina Hindenburgin

4. Márai Sándor, *A teljes napló 1945*. Helikon 2006, 142. Vrt. s. 112. Unkarilaisten ”vastuuntunnon” puute suomalaisiin, englantilaisiin, hollantilaisiin ja ruotsalaisiin verrattuna.

giakin, oli nimenomaan *suomalainen* sotasankari. Koska hän oli elänyt ”järvien ja metsien keskellä”, hän tunsu Suomen yhtä läpikotaisin kuin suomalainen talonpoika; hän tiesi, missä menivät strategisesti tärkeät tiet ja polut, missä sijaitisivat väijytyksille sopivat kapeikot ja sotilaallisesti vahvistettavat tyhjiöt. Hänen ansiostaan talvisota oli ihmeellisesti pitkittynyt. Sodan loppua ei ollut näkyvissä eikä Márai ”maallikkona” enää rohjennut sen tulosta ennustaakaan. Toivoa kuitenkin antoi Raamatun kuuluisa kaksintaistelu:

Yksi ihminen astuu sumusta esiin, saaga herää henkiin ja alkaa elää: David vetää esiin linkonsa ja asettuu Goljatia vastaan: tämä on ilmiö, jota maailma kunnioituksesta mykkänä tervehtii.

Talvisodan rauhanteon jälkeen (17.3.) kirjoitetussa *Tréning* -kolumnissaan Márai ei tehnyt sankaria yhdestä henkilöstä, vaan koko Suomen kansasta, mikä toimi vastakuvana sille makaberille visiolle, jonka hän antoi pari päivää (14.3.) aikaisemmin Suomenlahden jäidenlähdestä: kymmenettuhannet ruumiit ajelhtivat sieltä eteläänpäin. Suomalaiset eivät olleet puolustus- taistelussaan tavoitelleet laakereita, vaan he olivat halunneet pelastaa ”elämänsä ja elämänmuotonsa”, mikä ei perustunut poliittisiin ohjelmiin, vaan ”elävään elämään” nojaavaan demokratiaan ja eurooppalaiseen sivistykseen. He eivät olleet antautuneet ”aasialaisen” hyökkäyksen edessä, sillä he olivat halunneet puolustaa taistelullaan kaikkia pieniä kansoja ja säilyttää ”Euroopan Eurooppana”, kansojen rauhanomaisen yhteiselon tyysijana. Tämä oli ollut, ei vähempää kuin ainutlaatuinen voimainponnistus ”ihmisen historiassa”. Ja mikä kunniaakkainta, kaikkien odotusten vastaisesti suomalaiset eivät olleet ”104” päivää kestäneen tulikokeensa aikana luopuneet valmistautumisesta kesän olympialaisiin. Vedoten olympialaiset järjestävän komitean puheenjohtajan vielä syksyllä 1939 antamaan ilmoitukseen hän kirjoitti:

Pitävätkö suomalaiset [olympiakisat 1940] vai ei, millainen on Eurooppa tulevana kesänä? – kuka osaa tuohon tänään vastata? [...] Vain suomalaiset, ja verissäpäin, siteet otsillaan, hengästyneinä, savuavat hylsyt kourissaan, sanoen: ”Toivomme, että saamme pitää kisat kesällä”.

Talvisota oli ollut ikään kuin vain ”väliin tullut este”, joka oli rauhanteossa poistunut. Jälleenrakennus oli alkamassa ja toivo rauhanomaisesta kilpailusta oli palannut. Márai pani tosin merkille, että Euroopassa ei vallinnut enää maaliskuussa ”erityisempää kilpailunhalua” (*túlságosan játékos kedve*), ja varmaan vielä vähemmän, kun nähtiin Saksan valmistautuvan kevätoffensiiviinsa. Siitä tarkemmin tietämättä Márai epäili, saapuisivatko maailman urheilijat Helsinkiin, mutta jos he olisivat kuin suomalaiset, peräänantamattomia ja sisukkaita, ja jos Euroopassa sitenkin säilyisi rauha, se voisi olla mahdollista:

Kaikki on maailmassa mahdollista. Sen ovat suomalaiset osoittaneet.

Itseasiassa koko talvisota oli Márain stoalaisen käsityksen mukaan ollut suomalaisille urheilullista valmennusta (*tréning*); 50-kertaista ylivoimaa vastaan se oli ollut sellaista valmennusta, millaista maailma ei ollut koskaan ennen nähnyt, ja siksi, ettei Eurooppa ollut osannut elää rauhassa ja ”valmentautua” vain olympialaisiin, vaan lietsoi sotia, oli sille häpeäksi. Siksi mikään kunniamerkki ei voinut suomalaisia riittävästi palkita, he kun vain katsoivat maailmaan, onko siellä vielä ystäviä vaiko vain vihollisia. Ikään kuin tämä jälleenrakennuksen ja olympialaisiin valmistautumisen kuva olisi ollut Márain ele, jolla hän koetti hälventää sitä huolta, joka jo valitsi ympäri Eurooppaa: Akseli ja Länsi olivat vastakkain ja kaikki odottivat, mitä kevät 1940 toisi tullessaan. Suomalaiset olivat olleet maailman huomion keskipisteessä, mutta nyt he olivat sotansa sotineet: he olivat sen sotilaallisesti hävinneet, mutta moraalisesti voittaneet, pelas-

taneet eurooppalaiset vapauden ja sivistyksen arvot.

Vuoden 1945 päiväkirjassaan Márai oli syvästi pettynyt rauhan tuomaan valta-asetelmaan. Se oli tuonut Euroopan johtoon ”snobeja, petollisia parasiiitiroskajoukkoja”, ei suomalaisten kaltaisia vastuuntuntoisia ihmisiä. Hän näki kaikkialla ympärillään ”ruikuttavia ali-ihmisiä” (*álúr*) ja ”rahaa kääriviä moukkia”.⁵ Unkarikaan ei ollut enää

aatelisten arvojen maa, ja unkarilaisista oli tullut sekä saksalaisten rikoskumppaneita että heidän uhrejaan. Heihin verrattuna ”viisaat” suomalaiset olivat osanneet ajoissa irrottautua hävityksi tuomitusta sodasta.⁶

5. Márai 2006, 93.

6. Márai 2006, 112.